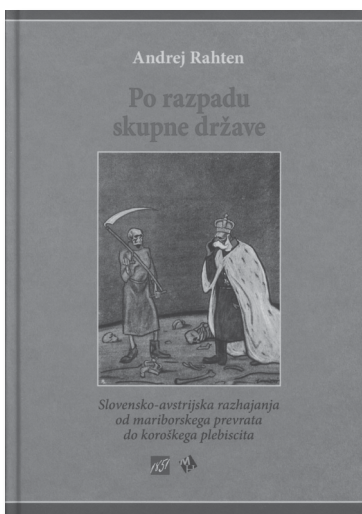

Andrej Rahten, Po razpadu skupne države: slovensko-avstrijska razhajanja od mariborskega prevrata do koroškega plebiscita.

Celje: Celjska Mohorjeva družba, Društvo Mohorjeva družba;
Celovec: Mohorjeva družba; Gorica: Goriška Mohorjeva družba,
2020, 493 strani, ilustr.

Zgodovinarji in (vsaj) današnje generacije si bodo leto 2020 zapomnili po vseprisotni zarez, ki jo je čez ustaljeno življenje potegnila koronarna pandemija. Na zgodovinarskem področju so se njene posledice med drugim pokazale tudi v umanjkanju več tehtnih znanstvenih srečanj, tudi široke obravnave stoletnice zaznamujočega koroškega plebiscita, do katere bi sicer gotovo prišlo. Je pa v tem letu izšla obsežna monografija prof. dr. Andreja Rahtena *Po razpadu skupne države: slovensko-avstrijska razhajanja od mariborskega prevrata do koroškega plebiscita* – plod avtorjevega dolgotletnega raziskovalnega dela, ki mu je bil cilj plebiscitno in drugo slovensko-avstrijsko dogajanje v nemirnih letih po prvi svetovni vojni obeležiti v

novi zgodovinsko-objektivni obravnavi. Stoletnica plebiscita in sploh pogled na slovensko-avstrijske odnose v obdobju umestitve jugoslovanske in avstrijske države v povojni evropski sistem sta z avtorjevim delom pomembno zožila zgodovinsko praznino, ustvarjeno izven naše volje.

Naj že na začetku povemo, da Rahtenovo delo predstavlja klasično zgodovinsko študijo v najboljšem pomenu besede. Temelji na natančno opravljenih arhivskih raziskavah, odličnem poznavanju relevantne domače in tuje literature in – seveda – obravnavanega obdobja ter problematike. S tem delom smo dobili doslej najbolj celovito razčlenitev slovensko-avstrijskih odnosov v dobi, ki je v marsičem opredelila kasnejše odnose med Slovenci in Avstrijo.

Pred razgrnitvijo slovensko-avstrijskih odnosov po razpadu habsburške monarhije avtor najprej opozori na dotedanja slovensko-nemška razmerja. Ugotavlja, da je bilo od preloma stoletja slovenstvo na Kranjskem in Štajerskem v politični ofenzivi, na Koroškem pa Slovenci močni germanizaciji niso bili kos. Tu je bil prepad med Slovenci in Nemci posebej ostro podkrepljen z nacionalističnimi predstavami o Koroški kot zadnji obrambi »višje nemške kulture« pred »barbarskimi Slovani« na eni strani, na drugi strani pa z mitologijo o slovenski državi Karantaniji (str. 40). Odnosi med Slovenci in Nemci v habsburški dobi so bili ob razpadu monarhije, ki ga avtor z vidika

zgoščenega političnega dogajanja na Dunaju in v Budimpešti ter na Slovenskem dognano predstavi, obremenjeni s podedovanim sovraštvom in nezaupanjem. To je spremljalo ves povojni slovensko-avstrijski (jugoslovansko-avstrijski) razmejitveni proces.

Mirno in dogovorno soočenje nekdanjih sodržavljanov z novo zgodovinsko stvarnostjo ni bilo mogoče. Na Štajerskem sta o narodnopolitičnem položaju odločila njihov Narodni svet in general Rudolf Maister, ki je z odločnim vojaškim ukrepanjem, »mariborskim prevratom«, kot pravi avtor, rešil vprašanje tamkajšnje severne meje. Njegovo zavzetje Maribora 1. novembra 1918 je bilo ključno za zlom »trdnjavskega trikotnika«, ki je povezoval spodnještajersko nemštvo Celja, Maribora in Ptuja. »Z Maistrom so Slovenci imeli ob pravem času človeka na pravem mestu.« Kot opozarja avtor, je Maistrov nastop močno presegel značaj lokalne vojaške akcije. Pred dejstvo je postavil tako nasprotnike med avstrijskimi Nemci kot tudi zaveznike v antanti. Njegova akcija je nedvomno imela pomembne posledice v celotnem okviru preurejanja srednjeevropskih meja ob koncu prve svetovne vojne. Avtor spominja, da je na to posredno vplival tudi zadnji habsburški cesar Karel I., ki je po posredovanju dr. Antona Korošca poleti 1917 ukazal, naj se Maister iz Gradca vrne v Maribor, kjer je dočkal prevrat (str. 62).

Na slovensko-avstrijske odnose neposredno po prevratu oziroma razpadu monarhije se avtor nato ozre z vidika oblikovanja diplomatskih povezav med Državo Slovencev, Hrvatov in Srbov in Nemško Avstrijo ter Ljubljano in Dunajem. Poudari, da je diplomatska komunikacija večinoma potekala na relaciji Ljubljana–Dunaj, kar je veljalo tudi za prve mesece po oblikovanju Kraljestva/Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev. »Beograd je bil daleč ne samo geografsko, ampak zaradi procesa konsolidacije nove države dolgo tudi politično.« Tako je dejansko potekal diplomatski in vojaški boj za mejo predvsem med Narodno vlado SHS v Ljubljani oziroma Deželno vlado za Slovenijo in dunajsko vlado (str. 101). Ljubljanska vlada je v začetku novembra 1918 v Celovcu vzpostavila še komisariat SHS za slovenski del Koroške, ki mu je koroška deželna vlada sicer priznala eksteritorialnost, vseh atributov predstavnštva tuje države pa mu ni zagotavljala. Komisariat je vodil predsednik Narodnega sveta za Koroško duhovnik Franc Smodej. Glede slovensko-nemške razmejitve so v svetu že pred razpadom monarhije razpravljali o prihodnjih slovenskih ozemeljskih zahtevah, ki so si jih v glavnem zamišljali v pretiranem obsegu (celotna Koroška). Po avtorjevem opozorilu je bilo to nasploh značilno tudi za nadaljnje slovensko-avstrijske odnose po koncu skupne države; pri postavljanju ozemeljskih zahtev do Republike Nemške Avstrije so slovenski politiki »kar tekmovali, kdo bo dlje zarisal bodočo jugoslovansko mejo na severu« (str. 109). O kompromisni rešitvi koroškega problema slovenski politični vrh, ki se je zanašal na Wilsonova načela, pomoč antantne diplomacije in srbske vojske, ni hotel ničesar slišati.

Zamislil koroškega Narodnega sveta so v nemškonacionalnih krogih sprejeli na nož. Ko je sredi novembra 1918 spregovorilo orožje, slovensko politično vodstvo ni imelo jasne in dolgoročne strategije. Začetni vojaški uspehi na Koroškem (nadzor

ozemlja južno od Drave in Mežiške doline) so bili večinoma posledica improviziranih akcij peščice pogumnih častnikov Maistrovega kova, kot sta bila stotnik Alfred Lavrič pl. Zaplaz in nadporočnik Franjo Malgaj. A moštvenega zaledja ni bilo. »Slovenci so po svetovni vojni, ko so več let krvaveli za monarhijo, očitno izgubili voljo, da bi še naprej ostali v uniformah v imenu boja za Koroško.« (str. 116)

Narodna vlada v Ljubljani se v vprašanju slovensko-avstrijske razmejitve ni najbolje znašla. Odrekla se je sporazumu, ki ga je general Maister 27. novembra 1918 sklenil s podpolkovnikom Rudolfom Passyjem iz graškega vojnega poveljstva o demarkacijski črti na Štajerskem in Koroškem; pooblastilo graškega poveljstva Passyju za sklenitev pogodbe sicer ni imelo odobritvene klavzule. Maistrovo pogodbo s Passyjem so odklonile tudi vlade na Dunaju, v Gradcu in Celovcu. Tu avtor opozori na grenko dejstvo, da so ljubljanski oblastniki Maistra, ki so mu odvzeli tudi poveljevanje koroškemu obmejnemu sektorju, namesto da bi ga nagradili za velik diplomatski dosežek, z odvzetjem pristojnosti osebno ponižali (str. 123). Narodna vlada se leta 1918 kljub ugodnim vojaškim in preskrbovalnim razmeram tudi ni odločila za zasedbo Celovca. Na konferenci predstavnikov dunajske vlade, avstrijskih štajerskih in koroških oblasti ter Narodne vlade oziroma slovenske strani 9.–12. decembra 1918 v Ljubljani pa je odklonila avstrijski predlog razmejitve, po katerem bi Slovincem pripadli Pliberg, Dobrla vas in Železna Kapla. Predlog je pomenil, da so Avstrijci priznali slovenski značaj ozemlja na jugovzhodu nekdanje Koroške – južno od Drave in vzhodno od Borovnice. Narodna vlada je, kot pravi avtor, v želji, da uresniči svoje »karantanske sanje«, z igro *va banque* zahtevala vse ozemlje, ki so ga naseljevali Slovenci. Z novoletno ofenzivo koroških brambovcev je postalo jasno, da so Avstrijci močnejši in bolj organizirani, obe strani pa sta sklenili premirje; tedaj so v Celovcu že prisegali na geslo o »nedeljivi Koroški«. Okno priložnosti, da še pred mirovno konferenco pride do neposrednega dogovora med Ljubljano in Celovcem, se je zaprlo. Večina slovenskih politikov pa je vseeno verjela, da je slovenska stran v boljšem položaju. Menili so, da vojaški neuspehi v obmejnih spopadih na Koroškem ne bodo vplivali na odločitve diplomatskih predstavnikov na bližajoči se mirovni konferenci, saj so se videli na zmagovalni strani. Konferenca se je zbrala v začetku leta 1919 v Parizu, za Slovence pa je bila svojevrstna diplomatska šola. Glavne slovenske člane jugoslovanske delegacije in njihovo dejavnost na pariški mirovni konferenci avtor posebej predstavi. Ustavi se pri dr. Ivanu Žolgerju, pooblaščenem delegatu na konferenci in vodilnem slovenskem predstavniku v jugoslovanski delegaciji, političnem delegatu dr. Otokarju Rybáru, izkušenem nekdanjem avstro-ogrskem diplomatu dr. Ivanu Šveglju, kartografu in statistiku inž. Janku Mačkovšku in nekdanjem članu Jugoslovanskega odbora dr. Bogumilu Vošnjaku.

Razhajanja med Slovenci in Nemci so se izražala ob različnih priložnostih. Opozoriti je treba na znano, v nemški publicistiki imenovano »krvavo nedeljo« (dejansko ponedeljek) 27. januarja 1919 v Mariboru. Tega dne so po hudih provokacijah mariborskih Nemcev, zbranih na Glavnem trgu pred mestno hišo, ki so ob obisku anketne demarkacijske komisije ameriškega podpolkovnika Shermana Milesa (Miles se je v Mariboru sestal s slovenskimi in nemškimi izvedenci za Koroško) zahtevali

priključitev mesta k Avstriji, posredovale slovenske varnostne sile. Pod njihovimi streli je padlo osem demonstrantov, več deset pa je bilo ranjenih. Miles oziroma ameriška stran odgovornosti za krvave dogodke nista pripisala slovenski strani. Toda avtor opozori, da je kri, »ki so jo opazili Američani med vožnjo iz Maribora, (...) nedvomno vsaj podzavestno vplivala na njihove kasnejše odločitve« (str. 180).

Zaostrene odnose med Slovenci in Avstriji avtor prikaže tudi s pomočjo razmer na radgonskem območju. V začetku februarja 1919 je skupina nekdanjih nemških habsburških častnikov, pomagali pa so jim tudi madžarski, napadla Radgono. Slovenska stran jih je pod Maistrovim poveljstvom odbila, avstrijske oblasti pa so zagotovile, da napadalci niso pripadali regularnim četam Nemške Avstrije. Razmere so umirili z mariborsko pogodbo 13. februarja 1919. Podpisali sta jo graška deželna vlada (po pooblastilu dunajske) in slovenska Narodna vlada. Določili so demarkacijsko črto, po kateri je slovenska stran obdržala Radgono in Špilje. Mariborska pogodba, pri kateri je sodeloval tudi Maister in ki jo, kot poudari avtor, lahko označimo za njegov zadnji uspeh, je ohranila veljavo vse do sklenitve miru med Avstrijo in Jugoslavijo v Parizu. Avtor opozarja, da je bil Maister sicer med redkimi, ki niso podpirali prevelikih apetitov pri določanju meja na severu. To razkriva njegov elaborat o »slovenski državni meji« iz leta 1919, ohranjen v Mačkovškovi zapuščini v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani. Maister v njem svari pred zamisljivo o nedeljivosti Koroške in nasprotuje težnjam po priključitvi velikega dela (avstrijske) Štajerske k Jugoslaviji.

Po opisu »deavstrizacije« Slovenije na družbenem, upravnem, gospodarskem, kulturnem, šolskem (tu velja opozoriti na dobro dokumentiran primer slovenizacije šole v Šentilju) in političnem področju po razpadu habsburške monarhije se avtor vrne k Milesovi anketni komisiji. Ustavi se pri njeni poti po Koroški (komisijo je s slovenske strani spremljal dr. Lambert Ehrlich, z avstrijske pa fregatni kapitan Albert Peter-Pirkham), ki je sledila mariborski tragediji 27. januarja 1919, in t. i. Milesovemu poročilu, to je stališču komisije, da so Karavanke najprimernejša razmejitvena črta med avstrijsko in slovensko (jugoslovansko) stranjo. Neugodni razvoj slovensko-avstrijskega razmejevanja prikaže še z diplomatskim zblizanjem med Dunajem in Beogradom oziroma, kot pravi, »avstrijsko vrnitvijo v Beograd« poleti 1919. Tu so se srbski politiki, ki niso želeli, da bi Slovenci in Hrvati uresničevali posebne diplomatske interese, »lepo ujeli z avstrijsko diplomacijo, ki je hotela pogovore o Koroški peljati mimo slovenskih politikov v neposredni komunikaciji z Beogradom«. Za Dunaj je bil sedaj glavni sogovornik beograjsko zunanje ministrstvo (str. 242–243). Komisariat SHS v Celovcu je medtem prenehal delovati.

Spomladi 1919 se je odvrtel še en, vojaški krog koroškega razmejevanja. Ker se mirovna konferenca ni razpletala v prid slovenskih zahtev (Celovška kotlina), se je predsednik takratne Deželne vlade za Slovenijo dr. Janko Brejc (pripadal je katoliški Vseslovenski ljudski stranki) konec aprila nepreudarjeno odločil za vojaško ofenzivo na Koroškem. Avstrijci so jo v začetku maja odbili in ofenziva se je sprevrgla v popolno katastrofo. Avtor opozarja, da so odločitev za napad »sprejeli slovenski 'gospodarji vojne', med katerimi sta imela glavno besedo Brejc in (dr. Gregor) Žerjav (pripadnik

liberalne Jugoslovanske demokratske stranke – op. J. P.)«. V ofenzivi so sodelovali izključno slovenski vojaki, ki sami niso bili kos bistveno močnejšim avstrijskim silam. »Simpatije velesil so bile po Brejčevi ofenzivi večinoma na strani Avstrijcev, saj so premirje prekršili Jugoslovani.« (str. 261, 263)

Kmalu po spodleteli slovenski ofenzivi so na mirovno konferenco prispeli avstrijski predstavniki. Pogajanj se niso smeli udeleževati, a v italijanski delegaciji so proti jugoslovanski strani imeli močnega zaveznika. Tu avtor opozori na manj znano dejstvo, da so jugoslovanski diplomatski boj z Italijo podprli nekateri visoki častniki nekdanje habsburške armade. Zanimivo je bilo zlasti delovanje nekdanjega zmagovitega poveljnika V. armade, ki je nosila najtežje breme vojskovanja z Italijani na Soči, feldmaršala Svetozarja Borojevića, in njegovega soškega pribočnika podpolkovnika Slavka Kvaternika. Oba sta se leta 1919 znašla na Koroškem. Kvaternik je za Komisijo za mirovno konferenco pri ljubljanski vladi izdelal študijo o odločni obrambi jugoslovanskih strateških mej proti Italiji, Borojević pa je za jugoslovanske pogajalce v Parizu pripravil poseben spis o soških bojih in italijanski drži med svetovno vojno. Avtor, ki obenem predstavi Kvaternikovo in Borojevićevo povojno usodo (Borojević je zapuščen in v revščini leta 1920 umrl v Celovcu, Kvaternika so leta 1921 v Kraljevini SHS s činom polkovnika upokojili; kasneje je postal drugi človek ustaške NDH), pri tem ugotavlja, da je bil položaj jugoslovanske strani očitno tako slab, »da so bili nekateri pripravljeni sprejeti tudi nasvete Kvaternikovega nekdanjega poveljnika Borojevića, ki je bil zaradi svoje vdanosti habsburški dinastiji v novi državi na črni listi sovražnikov« (str. 295).

Kot ključna točka prizadevanj slovenskih udeležencev mirovne konference se je spomladi 1919 uveljavilo koroško vprašanje. Avtor prikaže neuspešna prizadevanja jugoslovanske delegacije in njenih slovenskih članov, da bi preprečili odločitev velesil, naj se za Celovško kotlino razpiše plebiscit. K temu nista pripomogli niti (jugoslovanska) avdiencia pri francoskem predsedniku Georgesu Clemenceauju niti (slovenska) avdiencia pri predsedniku ZDA Woodrowu Wilsonu. Na avdienci pri Clemenceauju slovenski predstavnik Žolger zaradi katastrofalnega (francoskega) govornega nastopa vodje jugoslovanske delegacije Nikole Pašića ni imel priložnosti, da bi lahko zagovarjal slovenska stališča glede Koroške, medtem ko je bil za plebiscit odločeni Wilson »glavni jugoslovanski nasprotnik v koroškem vprašanju« (str. 316). Pomagala ni niti uspešna jugoslovanska ofenziva na Koroško konec maja 1919. »Jugoslovanska predstava moči, ki se je pokazala 6. junija 1919 tako v zasedbi Celovca kot Gosposvetskega polja, s čimer so bile simbolično uresničene karantanske sanje slovenskih politikov, velesil ni navdušila.« (str. 320) Jugoslovanske enote so se morale umakniti na južno Koroško – v plebiscitno cono A, določeno v drugi polovici junija.

Institut plebiscita je na slovenski diplomatski boj za meje vplival na različne načine. Medtem ko ga je jugoslovanska delegacija nasproti italijanskim zahtevam po izpolnitvi londonskega pakta za Primorsko predlagala, a ji s predlogom ni uspelo, sporazum o meddržavni razmejitvi pa so prepustili Kraljevini Italiji in Kraljevini SHS, je plebiscitu na Koroškem, ki bi resno ogrozil priključitev k jugoslovanski državi,

nasprotovala, konferenca pa se je zanj odločila. Vprašanje plebiscita se je pojavilo tudi v zvezi z Mariborom in njegovo okolico. Plebiscit je zahtevala avstrijska delegacija, na vso moč pa so ga zagovarjali tudi Italijani. Tu so ponovno »prišla do izraza italijanska dvojna merila: na Primorskem se zaradi *Londonskega pakta* o referendumu ni smelo niti pogovarjati, na Štajerskem pa so ga Italijani celo zahtevali« (str. 333). Zahtevi po štajerskem plebiscitu se je z izdatno francosko podporo uspešno postavil po robu Ivan Žolger. Avtor dobro opozarja, da bi bili, če bi bil plebiscit res razpisan, »izničeni vsi Maistrovi uspehi, jugoslovanske čete pa bi verjetno kot policisti v veliki meri nadomestili mariborski Nemci, ki so nekoč tvorili 'zeleno gardo'« (str. 336). Opozori tudi na dejstvo, da je bil diplomatski vidik soočanja za državno pripadnost Maribora, ki ga podrobno predstavi, dolgo časa povsem v ozadju. »V nasprotju s splošnim prepričanjem, da je bil status Maribora z Maistrovimi posegi že tudi dokončno določen, je dejstvo, da se je diplomatski boj za mesto ob Dravi zavlekel v sam predvečer sprejema *Senžermenske pogodbe*.« (str. 325)

Nato je prišel čas koroške plebiscitne odločitve. Avtor pred njo predstavi v slovenskem zgodovinopisju še ne dobro razčlenjeno iskanje kompromisne rešitve vse od jeseni 1919 do poletja 1920, ki bi kljub sprejemu senžermenske pogodbe z Avstrijo omogočila delitev Koroške brez plebiscita. O tem so po prvotni slovenski pobudi razmišljali na Dunaju (ne pa v koroški vladi) in v Beogradu, zamisli avstrijskega kanclerja Karla Rennerja, da naj bi se dogovorili o meji po Dravi, pa ne na eni ne na drugi strani niso podprli. Na avstrijski strani zaradi vztrajanja koroške vlade pri plebiscitu, ki bo odločen v avstrijsko korist, na jugoslovanski strani pa zaradi pasivnosti regenta Aleksandra Karađorđevića, ki je po pogovoru z Maistrom maja 1920 verjel njegovemu mnenju, da bo plebiscit uspešen za jugoslovansko stran. »Odgovorni akterji na vsaki strani so zagotavljali, da bo plebiscit uspešen, kar je tudi zagovornike kompromisa na višjih mestih odvracalo od odločnejših pobud.« (str. 366)

Koroški plebiscit je avtor razdelal tako z vidika priprav slovenske strani kot z vidika priprave avstrijske strani na glasovanje. Poudari poizvedovalno in agitacijsko delovanje Janka Brejca na Koroškem in generala Maistra, ki je postal predsednik nove slovenske politične organizacije na Koroškem – Narodnega sveta za Koroško ter poveljnik koroškega obmejnega poveljstva za plebiscitno cono A s sedežem v Velikovcu; s tem je v svojih rokah združil vojaško in politično moč na tem ozemlju. Brejc in Maister sta vodila bojevito politiko. Slovenska propagandna retorika pa ni dosegla novih privržencev. Maister naj ne bi bil »prava oseba« za plebiscitno propagando, ker – po oceni katoliškonarodnih krogov – »ni docela poznal dušo naroda«. »Prihod cele vrste uradnikov, učiteljev, orožnikov in carinarjev naj bi okreplil narodno zavest med koroškimi Slovenci, toda uspeh je bil manjši od pričakovanj.« (str. 399) Avtor opozarja, da so glavno oporo jugoslovanski strani nudili slovenski duhovniki, ki so skoraj enoglasno agitirali proti Avstriji. Ustavi se tudi pri Brejčevem opozorilu na problematično ravnanje jugoslovanskega vojaštva, ki se je v več primerih nasproti slovenskemu koroškemu prebivalstvu obnašalo, kot da je v sovražni deželi. Na slovenskih posestvih je prišlo do številnih ropov in krajev. Brejc je predsedniku jugoslovanske vlade Ljubi Davidoviću

septembra 1919 poročal, da je, če se upošteva še vpliv avstrijske propagande, razpoloženje ljudstva nasproti Jugoslaviji ohlajeno. Avtor pridaja, da Brejčeva kritika v zgodovino pisju še ni prišla do izraza (str. 369). Leto dni kasneje, slab mesec pred plebiscitom, je Brejc priznal, da je del koroških rojakov že podlegel avstrijski propagandi.

Priprave avstrijske strani na glasovanje avtor predstavi z vidika teoretičnega in propagandnega dela izvedenca za Koroško, zgodovinarja, člana avstrijske delegacije v Parizu in ideologa »nedeljive Koroške« dr. Martina Wutteja ter z njim povezanega visokega uradnika v oddelku za manjšine v državni pisarni na Dunaju dr. Viktorja Schwegla. Viktor je bil brat vidnega in delavnega člana jugoslovanske delegacije v Parizu Ivana Šveglja. Viktor je ob prevratu ostal v avstrijski službi, medtem ko je Ivan svoje bogate konzularne izkušnje, dobljene v ZDA, Švici, Južni Afriki, Grčiji in Kanadi, ponudil jugoslovanski državi. Brata sta se v boju za razmejitev med novima državama znašla na nasprotni strani. Pri Viktorju lahko govorimo »o njegovem res velikem sovraštvu do Jugoslavije« (str. 378).

V »koroški plebiscitni finale« (str. 367) je sodila še medzavezniška plebiscitna komisija, ki je vodila in nadzorovala priprave ter potek plebiscita. Avtor oriše oblikovanje jugoslovanske sekcije komisije in podrobno predstavi delo komisije ter razpoloženje v njej. Bilo je pristransko, nenaklonjeno Jugoslovanom. Predstavi tudi poglede slovenske politike na delovanje komisije, zadnjo Brejčevo turnejo pred plebiscitom in avstrijsko plebiscitno zmago 10. oktobra 1920. Na podlagi podatkov dr. Teodorja Domeja iz leta 2019 in 2020 je pomembno njegovo opozorilo, da je glede na zasebno ljudsko štetje leta 1910 za Avstrijo glasovalo gotovo vsaj nekaj tisoč Slovencev več kot 10.000, kakor se sicer ocenjuje. Toda avtor poudari, da je »marsikateri koroški slovenski udeleženec plebiscita (...) med dvema državama izbral Avstrijo zato, ker ni želel živeti v Jugoslaviji, ne pa zato, ker bi se odrekel svoji slovenski identiteti« (str. 466). A tako tistim, ki so glasovali za Avstrijo, kot tistim, ki so glasovali za Jugoslavijo, je nemškonalni režim koroškega deželnega upravitelja dr. Arthurja Lemischa namenil enako usodo (str. 403).

Ko razmišlja o vzrokih za slovenski oziroma jugoslovanski plebiscitni poraz, ki so bili že večkrat predmet natančnih raziskav, avtor posebej opozori, da jih ne gre iskati samo v delovanju jugoslovanskih politikov od prevrata naprej. Šlo je za daljši proces, ki se je končal s »plebiscitnim finalom«. V »finale« so v sklepni stopnji vodile intrige italijanske diplomacije, ki so jih zahodne sile tolerirale in so močno škodovalе jugoslovanski strani, ter Wilsonovo vztrajanje pri plebiscitu na Koroškem. »Wilsonova odgovornost za diplomatske odločitve, vezane na koroški plebiscit, je celo večja od italijanske.« (str. 404) Pri tem je glede koroškega vprašanja srbska politika prepuščala velik del pobude slovenski vladi, sama pa je pozitivno delovala v korist slovenskih zahtev. Na »finale« so vplivali tudi neudeležba slovenskega državnika z največjo avtoriteto Antona Korošca na pariški mirovni konferenci, spregledanje Ivana Šveglja, ki je odlično razumel ameriški način razmišljanja, za spremljevalca Milesove komisije, nenaklonjenost mednarodnih dejavnikov Jugoslaviji pri koroškem vprašanju, slab vtis, ki ga je med koroškim prebivalstvom pustila Maistrova uprava, nostalgija za bivšo

monarhijo in prepričanje vsaj dela Slovencev, da je Avstrija njeno nadaljevanje, odpor do pravoslavnih Srbov in strah pred vojaško službo v srbski vojski ter uspešnejši avstrijski propagandni prijemi. Avtor opozarja še na oceno generala Maistra, ki je po mari-borskih uspehih tudi sam nosil del odgovornosti za jugoslovanski poraz na Koroškem: »Velik moment za dosego nacionalnih aspiracij je brezpogojno podlegel hrupnemu veselju, da se je Avstrija sploh zrušila.« (str. 428) A ključno se je dogodilo že prej. Boj za Koroško je slovenska politika v veliki meri izgubila že v avstro-ogrskem obdobju. Nemški nacionalci so že takrat v deželi vzpostavili hegemonijo, ki jim jo je nato zlasti ob pomoči koroških socialdemokratov uspelo ohraniti tudi po razpadu skupne države. »Slovenski politični prvaki z Brejcem na čelu, ki so delovali na Koroškem od preloma stoletja naprej, niso uspeli pridobiti dovolj koroških Slovencev za jugoslovansko idejo.« (str. 406) In tudi centralistična velikosrbska tvorba, ki so jo že od vsega začetka pretresala narodnostna, socialna, kulturna in verska nasprotja, se je močno razlikovala od predstav o jugoslovanski državi pred razpadom habsburške monarhije. Avtor opozori še na Brejčevu ugotovitev, da so del odgovornosti za pomanjkanje narodne zavesti pri koroških Slovencih nosili rojaki iz drugih dežel. V predhodnih odločilnih 50 letih so namreč bili Slovenci na Koroškem prepuščeni sami sebi, ustvaril pa se je tudi rod zavestnih nemškutarjev, to je ljudi, ki niso tajili, da so Slovenci, vpregali pa so se v nemški politični voz. Avtor nato kljub kar nekaj volilnim nepravilnostim, na katere je opozorila jugoslovanska stran, zavrne trditve, da naj bi šlo za nekakšno zaroto velesil in da naj bi bil plebiscit zrežiran: »Nenaklonjenost na diplomatski sceni in neugodni pogoji izvedbe glasovanja gotovo niso pozitivno vplivali na plebiscitno voljo koroških Slovencev, ki so se za nameček znašli še v primežu dobro koncipirane in spretne avstrijske propagande. A na koncu so se le morali odločiti sami.« (str. 409)

Po plebiscitu je bilo maščevanje zmagovalcev kruto. Svečane obljube o ohranitvi slovenske jezikovne in narodne posebnosti so bile pozabljene. Avtor poudari, da za »čuše«, kot so na Koroškem pejorativno označevali narodno zavedne Slovence, ni bilo več lepe besede. Pregoni, čistke, premestitve, celo požigi hiš so bili del poplebiscitnega vsakdana. Avstrijsko Koroško so morali zapustiti vsi slovensko čuteči profesorji, učitelji, sodniki, odvetniki, notarji in uradniki. Avtor opozori, da so bili v poplebiscitnih čistkah posebej na udaru slovenski duhovniki, ki so že v avstrijski dobi najbolj vneto podpirali jugoslovansko idejo na Koroškem. Brez njih »se zastopnikom velesil po svetovni vojni verjetno sploh ne bi bilo treba truditi za razpis koroškega plebiscita. Kajti v 'tužnem Korotanu' bi težko našli sploh koga, ki bi glasoval za Jugoslavijo, gotovo pa bi našli precej večje število 'vindišarjev'.« (str. 416) »Na severni strani Karavank je torej po zmagi na plebiscitu prevladal politični triumfalizem, ki je nato dolga desetletja predstavljal izhodišče skrajnega nacionalizma.« (str. 425) Na poraženi slovenski strani se je v politiki vnel prepir, kdo je kriv za plebiscitni poraz. Avtor ga prikaže z vidika katoliško-liberalnega strankarskega boja, kar je tudi bil, ustavi pa se še ob demonstracijah v Ljubljani, do katerih je prišlo po plebiscitnem porazu. Poplebiscitno obdobje predstavi tudi skozi prizmo neuspele diplomatske pobude Petra-Pirkhama, da bi Avstrijci s pomočjo Britancev in Francozov nasproti Jugoslaviji dosegli popravke meje. Sicer pa

v zvezi z ocenjevanjem senžermenske mirovne pogodbe, ki je večkrat zamejeno zaradi njenega določila o plebiscitu na Koroškem, spomni, da je Kraljevina SHS v svoji posesti ohranila Maribor in »jeseniški trikotnik« (Jesenice–Bled–Bohinj), a na avstrijski strani, zlasti v Radgonskem kotu, je ostalo manjše število štajerskih Slovencev.

Z dokončanjem državne razmejitve je nastopilo vzdušje sovražnega avstrijsko-slovenskega sosodstva. V takem ozračju so se še naprej ukvarjali s koroško problematiko. Avtor opozori na Janka Brejca, ki ga je, čeprav ni več imel pomembnih političnih funkcij, zelo skrbela usoda koroških Slovencev. Že leta 1921 je v memorandumu, poslanem zunanjemu in vojnemu ministrstvu v Beogradu, zagovarjal razdelitev Avstrije med sosednje države in pri tem seveda priključitev Celovške kotline k Jugoslaviji. Leta 1926 se je v reviji Čas ponovno zavzel za razkosanje Avstrije. Njegovo razmišljanje so hkrati objavili tudi v francoskem jeziku. Brejc je v jugoslovanski in širši evropski javnosti želel vzbuditi zanimanje za takšno rešitev avstrijskega vprašanja, ki bi ob morebitni priključitvi Avstrije k Nemčiji omogočila tudi združitve koroških Slovencev z rojaki v Kraljevini SHS. Zagovarjal je tudi možnost popolne razdelitve Avstrije med Nemčijo, Italijo, Kraljevino SHS in Češkoslovaško s hkratnim oblikovanjem tamponske države »Svobodno mesto Dunaj«. Razkosanje Avstrije je zagovarjal tudi z vidika prepreditve restavracije hasbsburške monarhije. Poleg Brejca avtor opozori tudi na Janka Mačkovška, ki se je po pariški konferenčni izkušnji še naprej intenzivno ukvarjal s slovenskimi manjšinami v sosednjih državah. Predstavi še kasnejša leta Rudolfa Maistra in Ivana Žolgerja ter opozori na nadaljnjo kariero Shermana Milesa, ki je s svojim poročilom usodno posegel v usodo koroških Slovencev. Ob strani ne pusti niti prizadevanja nekdanjega avstrijskega udeleženca pariške mirovne konference Franza Kleina, ki je želel vplivati na javno mnenje, da bi dosegli revizijo senžermenske pogodbe, in je v ta namen kar pod tem naslovom leta 1920 na Dunaju objavil posebno knjižico. Sicer pa so na Koroškem »skozi celotno obdobje med obema vojnama še naprej dominirali politiki, ki so se najbolj ekspanzirali v (koroškem) 'osvobodilnem boju'« (str. 450).

Slovensko-avstrijska razhajanja, ki so bila po razpadu skupne države predvsem posledica razmejitvenih problemov, so onemogočala tudi razmišljanja o širših regionalnih povezavah. Zamisli o podonavski federaciji in tudi o konceptu Srednje Evrope niso imele odmeva. Avtor opozarja, da je glavna prepreka tesnejšemu sodelovanju med Jugoslavijo in Avstrijo ostalo koroško vprašanje. Ukrepi jugoslovanskih oblasti do nemške manjšine so bili pogosto odziv na usihanje slovenske manjšine na Koroškem. Po prevratu se je občutno, za več kot šestdeset odstotkov, zmanjšal tudi delež nemškega prebivalstva na Slovenskem. To je bila predvsem posledica delovanja novih slovenskih oblasti. Glede slovenskih Nemcev avtor opozori tudi na njihove poskuse zблиževanja s Slovenci. Leta 1926 so koroški deželni vladi poslali spomenico, v kateri so se zavzeli za šolsko in kulturno avtonomijo Slovencev na avstrijskem Koroškem, a so pogajanja med vlado in slovensko manjšino o avtonomiji propadla. Avtor pokaže še na vlogo predsednika slovenske sekcije združenja jugoslovanskih Nemcev za Društvo narodov in vodilnega ideologa slovenskih Nemcev Camilla Morocuttija pri poskusih zблиžanja s Slovenci. Morocutti se je v brošuri, izdani leta 1928, zavzel za skupen

nemško-jugoslovanski nastop pri oblikovanju srednje-jugovzhodno-evropske federacije. V njej bi bila Avstrija priključena Nemčiji, Slovencem na Koroškem in Nemcem v Sloveniji pa bi dodelili široko nacionalno in kulturno avtonomijo. Morocuttijevo zamisel je zavrnil zgodovinar Franjo Baš. V njej je videl obujanje nemške politike Berlin-Bagdad. Kar zadeva kasnejše nacistično obdobje, avtor spomni, da je nacistična ideologija med Nemci južno od Karavank naletela na plodna tla, vemo pa tudi, kako se je končalo simpatiziranje med slovenskimi Nemci in Hitlerjem, ki jim je obljubljal »vrnitev v rajh«. »In tudi tragičnost dogajanj po razpadu habsburške monarhije v veliki meri zbledi, če jih primerjamo z raznarodovalnimi metodami nacističnih okupatorjev na Slovenskem dve desetletji kasneje. A nacistična Nemčija je bila poražena, kar so na svoji koži občutili tudi slovenski Nemci. Spet je nastopilo novo poglavje v slovensko-avstrijskih razhajanjih, ki so se med hladno vojno zaradi vprašanja zaščite slovenske manjšine na Koroškem ponovno poglobila.« (str. 463)

Z zgornjo ugotovitvijo avtor konča svojo monografsko obravnavo. V *Zaključnih mislih* izpelje še primerjavo med institutom plebiscita in Jugoslavijo v letih 1920 in 1990. Jugoslavija je bila v obeh primerih ena od izbir. V prvem kot alternativa avstrijski republiki, v drugem pa kot alternativa samostojni Sloveniji. »Na poti do mednarodnega priznanja je slednji predvsem po zaslugi zunanjega ministra Aloisa Mocka na pomoč v veliki meri priskočila tudi nekdanj sovražna sosed.« (str. 467)

Monografija prof. dr. Andreja Rahtena je delo, ki se zaznamuje vpenja v dosežanja poglobljanja v kritično obdobje boja za slovenske meje po prvi svetovni vojni in jih s svojimi spoznanji dodatno osmišlja. Avtor je pri tem posebej osvetlil štajersko-koroško področje, ob tem pa dovršeno sledil slovenski (in kolikor je bilo potrebno, tudi jugoslovanski) notranjepolitični dinamiki. Posebej velja poudariti, da so v njegovo razčlenbo zajeti različni izzivi in fineze, s katerimi so se soočali slovenski udeleženci pariške konference in ki so, obenem z njihovim doživljanjem pariškega dogajanja, v marsičem obdelani prvič. Konferenco je predstavil po vseh za obravnavano problematiko pomembnih vidikih. Hkrati je opozoril na vrsto manj znanih oziroma v zgodovinski kontekst še ne celovito vpetih podrobnosti iz tedanjega političnega razvoja na Slovenskem. Z njimi je opazno prispeval k novi razsežnosti spoznavnega pogleda na začetek slovenskega in širšega razvojnega obdobja po prvi svetovni vojni. Rahtenovo pregnantno delo je zgrajeno iz po obsegu uravnoteženih in domišljeno naslovljenih poglavij, ki v različnih vsebinskih plasteh predstavijo tedanji zgodovinski čas in njegovo dogajanje. S tem so avtorjeva raziskovalna spoznanja široko in pregledno razgrnjena. Delo dopolnjuje bogato in obsežno, v različnih nahajališčih – tudi v avtorjevem zasebnem – hranjeno slikovno gradivo. Na koncu naj zapišemo še to, da se avtor v svoji obravnavi, h kateri so dobrodošlo dodane recenzije dr. Tamare Griesser-Pečar, dr. Gregorja Jenuša in dr. Teodorja Domeja, ne uklanja modnemu teoretiziranju in »interpretiranju«. Monografija *Po razpadu skupne države* je plod temeljitega zgodovinarskega raziskovalnega pristopa in stvarnega dela in bo veljala za standardno obravnavo vprašanj, ki se jim je avtor posvetil.